

Κυριακή Βακάλογλου, Μαρία Κουσουλάκου

Οικία Χρονάκη. Το τελευταίο κονάκι του Μεγάλου Κάστρου

ABSTRACT

The aim of our research is to contribute to a revised biography of the Chronakis House, a 19th century Ottoman konak in the old town of Heraklion, Crete.

In the 1980s, in order to accommodate new functions, the monument underwent extensive structural and morphological restoration, as well as thorough conservation work on the rich painted architectural decoration in the reception rooms. A wealth of photographic documentation has recently been added to the otherwise ill-documented structural interventions at the time, with the acquisition of foreman Alexis Vlachakis' photographic log.

The 1980s restoration project was revisited in this new light: unknown or unnoticed fragments of the building's history could be brought together, preserved equally in the archaeological stratigraphy of the open spaces, within the physical body of the building, and in the brief written progress reports.

This article summarizes the preliminary conclusions of our ongoing research, which adopts a multifaceted approach, involving the examination of all accessible archival material and the building itself, plus comparative study of the decorative system applied in the Chronakis House.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: 19ος αιώνας, Ηράκλειο, κονάκια, συστήματα αρχιτεκτονικού διακόσμου, κατασκευαστικός μετρητικός πύχτυς, οθωμανική αρχιτεκτονική

*Ήράκλειον. Οικία Χρονάκη,
ένθα σώζεται ξύλινον ανάγλυφον καὶ γραπτός διάκοσμος θυρῶν.
Ἐν Ἀθήναις τῇ 23ῃ Ἰανουαρίου 1969'-*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η οικία Χρονάκη, όπως είναι γνωστή από τον τελευταίο της ιδιοκτήτη Γιάννη Χρονάκη, ή Κονάκι του Ρασήχ Μπέη Ασπράκη, βρίσκεται στην παλιά πόλη του Ηρακλείου, στον αριθμό 26 της φερώνυμης οδού. Τη δεκαετία του 1980 η χρήση του μνημείου παραχωρήθηκε στον Δήμο Ηρακλείου για τη στέγαση της Δημοτικής Πινακοθήκης, με την προϋπόθεση ο Δήμος να αναλάβει τη δαπάνη για την αποκατάστασή του.

Οι εκτεταμένες και δραστικές εργασίες της αποκατάστασης του κτιρίου υλοποιήθηκαν στο τέλος του '80-αρχές '90 και απέδωσαν στο μνημείο τη σημερινή του μορφή. Η εικόνα του μνημείου σήμερα είναι προϊόν των μορφολογικών και κατασκευαστικών επιλογών που εφαρμόστηκαν από τους αναστηλωτές και οδήγησαν: α. στην οριστική απώλεια και διαγραφή κρίσιμου μέρους της υλικής αυθεντικότητας του κτιρίου, και β. σε μορφολογικές και τυπολογικές επεμβάσεις άχρονες, χωρίς τεκμηρίωση.

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι η ανασύσταση της βιογραφίας του αρχοντικού, η οποία μέχρι σήμερα έχει αποδοθεί με ελλείψεις, αλλοιώσεις και στρεβλώσεις.

2. ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

Το διώροφο κονάκι είναι ένα από τα λίγα σωζόμενα οθωμανικά αρχοντικά του 19ου αι. στην πόλη του Ηρακλείου, βρίσκεται στον έντονα πυκνοδομημένο πολεοδομικό ιστό της παλιάς πόλης, στον βενετσιάνικο πυρήνα της *città vecchia*, όπως φαίνεται στον χάρτη της πόλης του 17ου αι. του αυστριακού αξιωματικού των ενετών Hans Rudolf Werdmueller. Η ιδιοκτησία εκτεινόταν¹ στο τρίγωνο που σχηματίζεται μεταξύ των σημερινών οδών Χορτασών και Γρεβενών στα δυτικά και νότια, Μάρκου Αυγέρη βόρεια και Κωνσταντίνου Παλαιολόγου (σήμερα Γιάννη Χρονάκη) στα ανατολικά (Εικ. 1). Εκτός από το κονάκι που σώζεται σήμερα η ιδιοκτησία περιλάμβανε και άλλα κτίσματα, ενώ ονομαστοί ήταν οι «κήποι του Ασπράκη» που τα περιέβαλλαν.

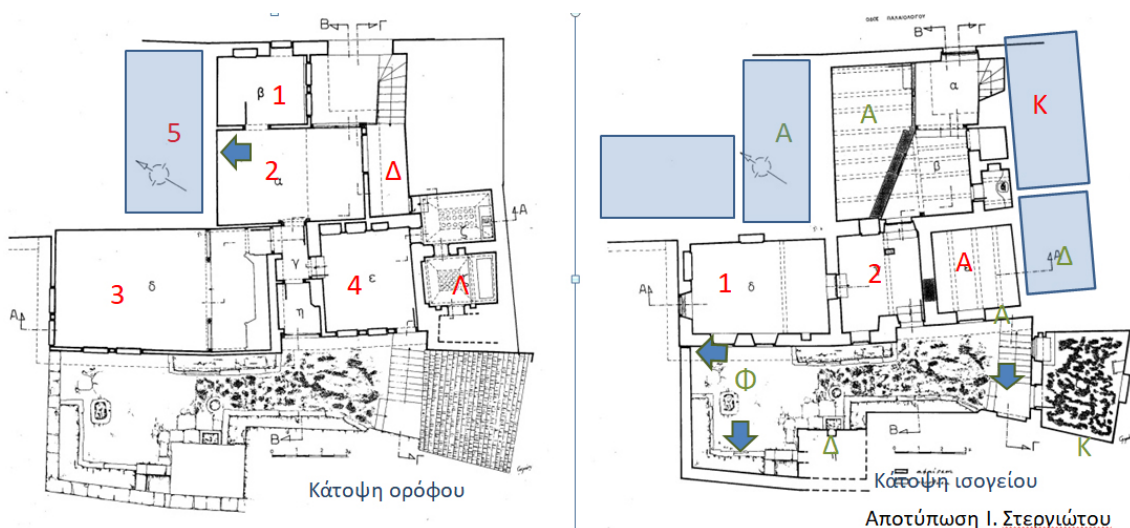

Εικ. 1. Χάρτης με τη θέση του μνημείου στην πόλη του Ηρακλείου (H. R. Werdmueller, 17ος αιώνας).

3. ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ ΡΑΣΗΧ ΜΠΕΗ ΑΣΠΡΑΚΗ. Η ΚΑΤΑΤΜΗΣΗ ΤΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

Οι πληροφορίες που έχουμε μέχρι στιγμής συγκεντρώσει για τον Ασπράκη είναι αποσπασματικές: από το 1901 ως το 1925 ο Ρασήχ Ασπράκης αναφέρεται ως μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου Ηρακλείου, εκλεγμένος οθωμανός πληρεξούσιος Ηρακλείου της τελευταίας βουλής της Κρητικής Πολιτείας, ιεροδίκης και πρόεδρος της Μουσουλμανικής Δημογεροντίας

¹ Όπως μαρτυρείται στην παλιότερη γνωστή συμβολαιογραφική πράξη μεταβίβασης του ακινήτου, 'ανταλλαξίμου κτήματος ΕΣΕ 254'.

Εικ. 2. Κατόψεις αποτύπωσης ισόγειου και ορόφου (Ιωάννα Στεριώτου 1986).

Ηρακλείου αλλά και έμπορος και εξαγωγέας εγχώριων και αποικιακών προϊόντων. Αν πρόκειται για το ίδιο πρόσωπο ή μη, μένει να διαλευκανθεί.

Σύμφωνα με έκθεση αναγκαστικής κατασκέσεως στις 28 Μαρτίου του 1939 η πρώην ιδιοκτησία Ρασήχ Ασπράκη συνολικής εκτάσεως 1456 τ.μ, αποτελείται από «εν κατάσταση ισόγειον, πέντε αποθήκας, δύο δωμάτια ισόγεια, πέντε δωμάτια ανώγεια, ένα διάδρομο ανώγειο, ένα λουτρό ανώγειο, ένα ερειπωμένον ισόγειον, ένα υπόστεγον, πέντε αυλές, έναν κήπον δύο υδαταποθήκας, μίαν κουζίαν, ένα φρέαρ, μίαν ερειπωμένη δεξαμενή και ένα αφοδευτήριο».

Η έκταση της απαλλοτριωμένης από το ΥΠΠΟΑ ιδιοκτησίας το έτος 1969 είναι 260 τ.μ., περίπου το 1/5 της αρχικής ιδιοκτησίας.

Βόρεια του κτιρίου, στην όμορη αδόμητη σήμερα ιδιοκτησία, εκτεινόταν τμήμα κτιρίου που ήταν συνδεδεμένο δομικά και λειτουργικά² με την Οικία Χρονάκη (Εικ. 2, 3). Ο χώρος αποτελούσε τμήμα της οικίας, όπως αποτυπώνεται φωτογραφικά στο επίπεδο των ξυλόπηκτων μεσότοιχων του ορόφου στο επίπεδο της στέγης. Αντίστοιχα συμπεράσματα για την προς βορρά και δύση έκταση της αρχικής ιδιοκτησίας προκύπτουν από τα λίθινα –πληρωμένα σήμερα– ανοίγματα θυρών στον περίβολο.

Από τα στοιχεία συμβολαίων που έχουν μέχρι σήμερα εντοπιστεί στο υποθηκοφυλακείο Ηρακλείου, όπως

Εικ. 3. Στέγες πριν και μετά από την αποκατάσταση.

² Κατά τις εργασίες αποκατάστασης εντοπίστηκε άνοιγμα θύρας στον βόρειο τοίχο του χώρου εισόδου στο επίπεδο του ορόφου.

αυτά περιγράφουν την αρχική ιδιοκτησία του Ασπράκη, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο η ιδιοκτησία έχει κατατμηθεί, αλλά και το ίδιο το κτίριο σήμερα είναι ακρωτηριασμένο.

4. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

Η οικία Χρονάκη είναι σπάνιο πια κατάλοιπο δείγμα στην Κρήτη της αστικής αρχιτεκτονικής των οθωμανικών χρόνων. Το κτίριο εμφανίζει τα βασικά χαρακτηριστικά μιας οθωμανικής αστικής κατοικίας, ενώ σώζει, αν και τεμαχισμένο, όλα τα λειτουργικά στοιχεία, τους κύριους και βοηθητικούς χώρους (τουαλέτα, χαμάμ, χαζινέ και βρύση) μιας πλήρους αστικής οικιακής μονάδας. Η οικία Χρονάκη είναι σημαντική, επιπλέον, για το γραπτό και ξυλόγλυπτο διάκοσμο που διατηρεί στα επίσημα δωμάτια υποδοχής.

ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΞΕΤΑΣΗ ΤΗΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΡΧΕΙΟΥ

Η ιστορία του κτιρίου φωτίστηκε με πλήθος φωτογραφιών, slides καθώς και φωτογραφικών άλμπουμ με επεξηγηματικό υπομνηματισμό από το αρχείο του Αλέξη Βλαχάκη, επιβλέποντα εργοδηγού του έργου, όπου αποτυπώνονται αποσπασματικά: α. διερευνητικές τομές στα δάπεδα, που απέδωσαν μεταξύ άλλων στοιχεία για προγενέστερες οικοδομικές φάσεις, β. λίθινες και ξυλόπηκτες τοιχοποιίες κατά και μετά από την καθαίρεση των επιχρισμάτων, που αποκάλυψαν αυθεντικά δομικά υλικά και κατασκευαστικές τεχνικές, γ. τα αυθεντικά ειδικά δομικά και λειτουργικά στοιχεία χώρων όπως το χαμάμ, οι οροφές του κεντρικού χώρου εισόδου του ορόφου, που απορρίφθηκαν κατά την αποκατάσταση.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΙΣΟΓΕΙΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Το διώροφο κτήριο υψώνεται στο κέντρο της σημερινής ιδιοκτησίας, το βόρειο τμήμα του είναι κεραμοσκεπές, ενώ το νότιο πλακοσκεπές και θολοσκεπές στο τμήμα του χαμάμ. Το ισόγειο διαμορφώνεται με περιμετρική φέρουσα τοιχοποιία από λιθοδομή, ενώ η εξωτερική τοιχοποιία του ορόφου είναι κατασκευασμένη σχεδόν εξ ολοκλήρου με μπαγδατί.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το στεγασμένο τμήμα της ανατολικής αυλής (σοτοπόρτεγο), όπου σώζονται κάποια από τα αυθεντικά ξύλινα μέρη του φέροντα οργανισμού του κτιρίου, όπως το κεντρικό ξύλινο υποστύλωμα και ορισμένες από τις ξύλινες δοκούς του δαπέδου του ορόφου. Στη στεγασμένη αυλή υπήρχε μικρό βοηθητικό δωμάτιο τριγωνικής κάτοψης –πιθανώς αποθήκη– με τοίχους από λιθοδομή και μπαγδατί, το οποίο καθαιρέθηκε στην αποκατάσταση του 1988.

Στο λιθόκτιστο ισόγειο της οικίας, στη χαμηλότερή του στάθμη, που βρίσκεται 145 εκ. κάτω από τη στάθμη εισόδου, βρίσκεται ο χειμερινός – χαμηλός οντάς του σπιτιού με διακοσμημένη οροφή και τρίβηλο, το οποίο σήμερα δεν σώζεται, αλλά εντοπίζονται μόνο οι θέσεις των στύλων στο ταβάνι. Τα δύο βορινά παράθυρα του χώρου έχουν μετατραπεί σε ερμάρια (Εικ. 4).

Οργανικό τμήμα της οικίας, όπως προκύπτει και από την περιγραφή των συμβολαίων, αποτελούσε και το ανεξάρτητο ισόγειο κατάστημα με πρόσβαση από την οδό Χρονάκη το οποίο πιθανόν εξυπηρετούσε την εμπορική δραστηριότητα του ιδιοκτήτη. Ο χώρος ύψους 4.50 μ. σήμερα έχει μικρό πατάρι ο οποίος οδηγεί στο πλατύσκαλο του ορόφου, στοιχείο που δεν τεκμηριώνεται κατά την αρχική χρήση του κτιρίου.

Εικ. 4. Άποψη του χαμηλού οντά πριν και μετά από την αποκατάσταση. Λήψη από νότο.

Από τη μακροσκοπική παρατήρηση των λιθοδομών μετά την καθαίρεση των κονιαμάτων, παρατηρούμε ότι η λαξευτή τοιχοποιία περιορίζεται μόνο στην όψη στα πλαίσια των κουφωμάτων του ισογείου που φέρουν παραστάδες από λαξευτούς λίθους. Δεν εντοπίζονται τμήματα τοιχοποιίας του ισογείου με λαξευτή καλοδουλεμένη πέτρα, χαρακτηριστικό προγενέστερων κατασκευών της περιόδου της ενετοκρατίας. Αντίθετα, στη λιθοδομή του ισογείου και συγκεκριμένα στη δυτική εξωτερική τοιχοποιία εντοπίζονται διαδοχικές συμπληρώσεις και αναδομήσεις, στοιχείο που παραπέμπει σε διαδοχικές επισκευές του ισογείου μετά από βλάβες, πιθανόν, σεισμούς και καταστροφές.

Σύμφωνα με τα δεδομένα των αποσπασματικών και μη αποτυπωμένων σε σχέδιο διερευνητικών τομών στη θεμελίωση, αποκαλύφθηκε ότι δεν υπάρχει ιδιαίτερα επιμελημένη βαθιά ή διευρυμένη θεμελίωση, ενώ παράλληλα προέκυψαν ίχνη παλαιότερου κτιρίου.

Συνεκτιμώντας τα δεδομένα που προκύπτουν από το δάπεδο του χαμηλού οντά, καταλήγουμε στο συμπέρασμα της ενσωμάτωσης παλαιότερης φάσης κατασκευής στη χαμηλότερη στάθμη του μνημείου. Συγκεκριμένα, κατά τη φάση των εργασιών, αφού αφαιρέθηκαν το φθαρμένο ξύλινο δάπεδο, τα πατόξυλα του δαπέδου και μπάζωμα 35 εκ., αποκαλύφθηκε θραύσμα δαπέδου με πλάκες πωρόλιθου 33x33 εκ. και περιμετρική φάσα 13x33 εκ. από παλαιότερη κατασκευαστική φάση, το οποίο δεν διατηρήθηκε.

Εικ. 5. Δυτική αυλή. Διερευνητικές τομές κατά τις εργασίες αποκατάστασης.

Εκτιμάται ότι το ξύλινο δάπεδο, που από επιλογή καταστράφηκε, αποτελούσε το δάπεδο του χαμηλού οντά κατ' αναλογία με αυτό του ορόφου. Το παλιότερο δάπεδο από πωρόλιθο, δεδομένης της επίχωσης 35 εκ. αλλά και της τυπολογίας του, πιθανώς ανήκει σε προγενέστερη φάση κατοίκησης του χώρου, η οποία στρωματογραφικά υπολογίζεται σε στάθμη περίπου 50-55 εκ. χαμηλότερα από τη στάθμη του αρχικού τότε δαπέδου. Από τα αναφερόμενα στην τεχνική έκθεση των αναστηλωτών δεν γίνεται σαφές σε ποια στάθμη αποδόθηκε το τελικό δάπεδο του χώρου σε σχέση με τη στρωματογραφία των ευρημάτων.

Αντίστοιχα, κάτω από το δάπεδο από σταθεροποιημένο χώμα στη δυτική αυλή, αποκαλύφθηκαν δύο επάλληλες στρώσεις βοτσαλωτών δαπέδων (Εικ. 5), η πρώτη με κατακόρυφη τοποθέτηση των στοιχείων και η δεύτερη χαμηλότερα με οριζόντια τοποθέτηση στοιχείων. Κάτω από τη στάθμη του βοτσαλωτού σε βάθος περίπου 60 εκ. εντοπίστηκε θραύσμα δαπέδου από κουρασάνι που πιθανά αντιστοιχεί με τη στάθμη δαπέδου από πλάκες πωρόλιθου στο εσωτερικό του χαμηλού οντά.

Αντίστοιχη εικόνα επάλληλων στρωμάτων δαπέδων έχουμε και κάτω από τη σημερινή βοτσαλωτή ανατολική αυλή. Το δάπεδο από τσιμεντοκονία στο sottoportego έκρυβε βοτσαλωτό δάπεδο με μεγάλους μεγέθους βότσαλα, χωρίς να αποτυπώνεται κάποιο σχέδιο (Εικ. 6). Κρίσιμο στοιχείο της διερευνητικής τομής είναι το παχύ μαύρο στρώμα καταλοίπων καύσης που επικάθεται στη στάθμη του βοτσαλωτού, πιθανώς στρώμα καταστροφής.³ Το σημερινό δάπεδο της ανατολικής αυλής κατασκευάστηκε με διακόσμηση επαναλαμβανόμενων γεωμετρικών μοτίβων δανεισμένων από το βοτσαλωτό της αυλής στο Κονάκι του Εμιρτζά Εφέντη με νέα

³ Σύμφωνα με βιβλιογραφικές αναφορές κατά τον σεισμό τόσο του 1810, εντάσεως 7,8 της κλίμακας ρίχτερ, όσο και αυτόν του 1856, με ένταση 7,7, αρκετά από τα σπίτια που υπέστησαν φθορές κάηκαν.

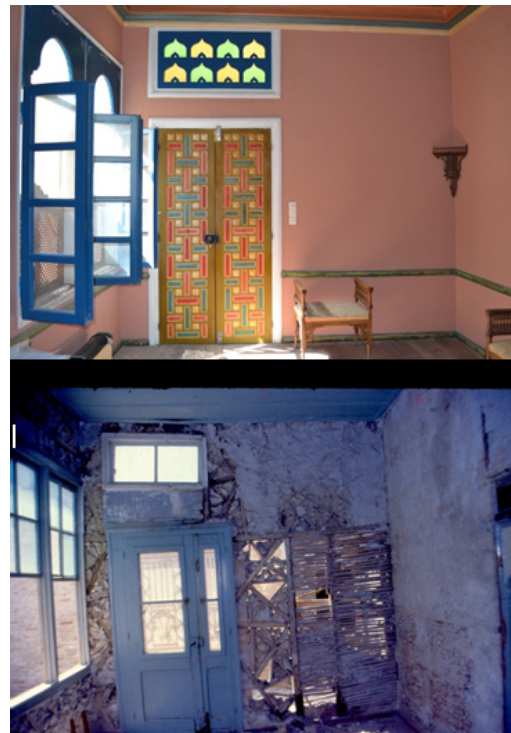
Εικ. 6. Ανατολική αυλή. Διερευνητικές τομές κατά τις εργασίες αποκατάστασης.

στρώση βοτσαλωτού δαπέδου πάνω σε υπόβαση από οπλισμένο σκυρόδεμα. Το μόνο αυθεντικό βοτσαλωτό δάπεδο της οικίας εντοπίζεται σήμερα σε μικρό τμήμα του δαπέδου της κουζίνας, με ισχυρό κονίαμα και λεπτά έγχρωμα βότσαλα χωρίς σχέδιο.

ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΟΡΟΦΟΥ ΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Στον όροφο ο κεντρικός χώρος εισόδου αποτελεί το σημείο διανομής της κίνησης προς τα υπόλοιπα υφιστάμενα δωμάτια του σπιτιού (Εικ. 7). Ο χώρος αυτός πρέπει να έχει υποστεί αρκετές μετασκευές στο παρελθόν από τους διαδοχικούς ενοίκους του. Κατά την αποκατάσταση, στη φάση καθαίρεσης των επιχρισμάτων, η φωτογραφική τεκμηρίωση καθιστά σαφές ότι οι δύο τοιχοποιίες νότια και ανατολικά του χώρου, οι οποίες αποτελούν και το σημερινό όριο του περιγράμματος του υφιστάμενου ορόφου, ήταν κατασκευασμένες με χαρακτηριστική άτεχνη και ευτελή κατασκευή που αποδίδεται σε διαφορετική χρονική περίοδο από τις υπόλοιπες του ορόφου.

Το ξύλινο ταβάνι του χώρου, που σήμερα έχει κεντρικό μοτίβο ρόμβου και επάλληλες περιμετρικές ζώνες, κατά την αποκατάσταση τροποποιήθηκε ως προς τη γεωμετρία του αλλά και ως προς το διακοσμητικό μοτίβο σε σχέση με το αρχικό (Εικ. 8). Το ξύλινο ταβάνι του χώρου δεν ήταν ενιαίο αλλά χωρισμένο σε δύο επίπεδα, στον άξονα της δίρριχτης στέγης του κτιρίου, με διαφορετικό απλό γεωμετρικό μοτίβο το

Εικ. 7. Όροφος, χώρος εισόδου πριν και μετά από την αποκατάσταση. Λήψη από βορρά.

Εικ. 8. Όροφος, χώρος εισόδου:
η οροφή πριν και μετά από την
αποκατάσταση.

Εικ. 9. Άποψη του καλού οντά στον όροφο,
λήψη από τον νότο.

καθένα. Το παραπάνω στοιχείο σε συνδυασμό με τη διαφορετική χρονολογική απόδοση της νότιας και ανατολικής τοιχοποιίας μάς οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο χώρος αποτελούσε ένα τυπικό παράδειγμα ανοιχτού χαγιατιού και κεντρικού ημιυπαίθριου χώρου.⁴

Από την κεντρική ξύλινη διακοσμημένη πόρτα στα δυτικά του δωματίου εισόδου, η οποία αποτελεί το μοναδικό αυθεντικό κούφωμα του σπιτιού, γίνεται η είσοδος προς τον Καλό Οντά, τον γυναικωνίτη και το δίχωρο χαμάμ.

Ο Καλός οντάς είναι το μνημειώτερο σύνολο, που σώζει τα περισσότερα αυθεντικά στοιχεία σε ολόκληρο το κτήριο (Εικ. 9). Τυπικό απλό δείγμα *bas oda* (αίθουσας ακροάσεων/υποδοχής) διακρίνεται σε δύο επιμέρους χώρους: τον χώρο των ντουλαπιών (της μουσάντρας⁵), χώρο γυναικείο, και τον κυρίως χώρο των επισκεπτών, χαρακτηριστικά υπερυψωμένο κατά ένα σκαλοπάτι από τη μουσάντρα. Τα δύο μέρη διακρίνονται τόσο από τη διαφορά της στάθμης των δαπέδων όσο και με το ξυλόγλυπτο τρίβηλο χώρισμα με παρμακλίκι που επιτρέπει την απόλαυση της κατάκοσμης μουσάντρας. Διαχωρίζονται επίσης και στο επίπεδο της οροφής με δύο ξεχωριστά διακοσμημένα ταβάνια.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η οροφή του γυναικωνίτη που έχει περιμετρική ζώνη με καμπύλη διατομή επιχρισμένη πάνω σε μπαγδατί. Η ζώνη αυτή έφερε ζωγραφισμένο επίχρισμα, σύμφωνα με τη φωτογραφική τεκμηρίωση, ενώ σπαράγματα ζωγραφικού διακόσμου με φυτικά θέματα αναπαράχθηκαν ενδεικτικά σε ορισμένα τμήματα στη ΝΑ γωνία του χώρου.

⁴ Εγναη – Χαγιατί: κεντρικός χώρος εισόδου στην οθωμανική κατοικία, ανοικτός στη μια μεριά και πάντοτε στεγασμένος.

⁵ Η μεσάντρα: ξύλινο εντοιχισμένο έπιπλο στο γυναικείο τμήμα του καλού οντά, για την αποθήκευση σκευών και λινοθηκή, με συρτάρια, ντουλάπια και κόγχες που συνήθως σώζει ξυλόγλυπτο ή/και γραπτό διάκοσμο. Διαδεδομένη σε όλα τα Βαλκάνια, τη Μικρασία και το Αιγαίο.

Εικ. 10. Όροφος, χαμάμ. Λεπτομέρειες του θερμού χώρου κατά τις εργασίες της αποκατάστασης.

Ο ανατολικός τοίχος του χώρου είναι λιθόκτιστος με διαδοχικές πυκνές σχετικά ξυλοδεσιές σε στρώσεις που παρέχουν στη λιθοδομή μεγαλύτερη αντοχή σε ενδεχόμενη παραμόρφωση από σεισμό, και πιθανώς παραπέμπει σε κατασκευές μετά από τους μεγάλους σεισμούς του Χάνδακα. Το στοιχείο αυτό των διαδοχικών ξυλοδεσιών δεν συναντάται σε άλλες τοιχοποιίες του κτιρίου.

Το χαμάμ της οικίας Χρονάκη είναι το μεγαλύτερο σωζόμενο οικιακό χαμάμ στο Ηράκλειο, αποτελείται από δύο χώρους, χλιαρό και ζεστό, και έχει πρόσβαση από το γυναικωνίτη. Η τοιχοποιία ήταν επενδεδυμένη στο σύνολό της με υδραυλικό κονίαμα. Στο νότιο τοίχο του θερμού χώρου διαμορφώνεται εσοχή με οξυκόρυφη απόληξη. Σε αυτή τη θέση υπήρχε λιθόκτιστη ορθογωνική μπανιέρα, η οποία ήταν σε συνέχεια με λίθινη γούρνα που σήμερα είναι τοποθετημένη στον προθάλαμο. Κατά την αποκατάσταση η μεγάλη κτιστή μπανιέρα καθαιρέθηκε και στη θέση της κατασκευάστηκε χαμηλό πεζούλι. Οι θέσεις που έχει τοποθετηθεί ορθομαρμάρωση μέχρι το μέσο του τοίχου δεν τεκμηριώνονται (Εικ. 10).

Δυστυχώς, κατά τη διάρκεια της αποκατάστασης του χαμάμ δεν διερευνήθηκαν επαρκώς τα στοιχεία για τον τρόπο λειτουργίας του, όπως το δίκτυο των υπόκαυστων καναλιών ατμού στο δάπεδο και στις τοιχοποιίες του θερμού χώρου, η θέση του καζανιού, και η δεξαμενή του νερού που πιθανά υπάρχει σε χαμηλότερη στάθμη. Τα μόνα στοιχεία που μαρτυρούν την ύπαρξη αυτής της δεξαμενής κάτω από το δάπεδο του χαμάμ είναι το σύστημα περισυλλογής των ομβρίων του δώματος που οδηγούνται μέσω λίθινου υποδοχέα στο εσωτερικό της τοιχοποιίας. Πιθανόν το νερό αυτό να εξυπηρετούσε και τη βρύση της κουζίνας. Το καζάνι πιθανολογούμε ότι βρισκόταν στην κουζίνα σε εσοχή στον ανατολικό τοίχο. Δεν έχει διασωθεί κανένα τέτοιο στοιχείο στον χώρο της κουζίνας, ο οποίος ανακατασκευάστηκε εκ θεμελίων.

Εικ. 11. Όροφος, πρόσοψη πριν και μετά από την αποκατάσταση. Λήψη από ΝΑ.

Οι όψεις του μνημείου αποδίδουν ως προς τη διάρθρωσή τους τα βασικά χαρακτηριστικά μια οθωμανικής κατοικίας, όπως είναι ο ψηλός περιμετρικός αυλότοιχος χωρίς κανένα άνοιγμα στο επίπεδο του ισογείου προς τον δρόμο και με περιμετρικά ανοίγματα ορόφου προς τις εσωτερικές αυλές.

Η σύνθετη τυπολογία των κουφωμάτων του μνημείου, που παρουσιάζεται στην αρχική αποτύπωση της Ιωάννας Στεριώτου αλλά και στο διαθέσιμο φωτογραφικό αρχείο, είναι τυπική των κατοικιών της εποχής στο Ηράκλειο, όπου συνυπάρχουν διαφορετικοί τύποι ανοιγμάτων: ανοιγόμενα με φεγγίτη, ανοιγόμενα με τέσσερα φύλλα και ανασυρόμενα. Όλα είχαν σκούρα, αρχικά καρφωτά και αργότερα με περσίδες, αλλά και καφασωτά. Η διαφορετική τυπολογία αιτιολογείται από τις διαφορετικές χρήσεις των χώρων αλλά και από τη διαχρονική χρήση του κτιρίου με την ενσωμάτωση νεότερων προσθηκών.

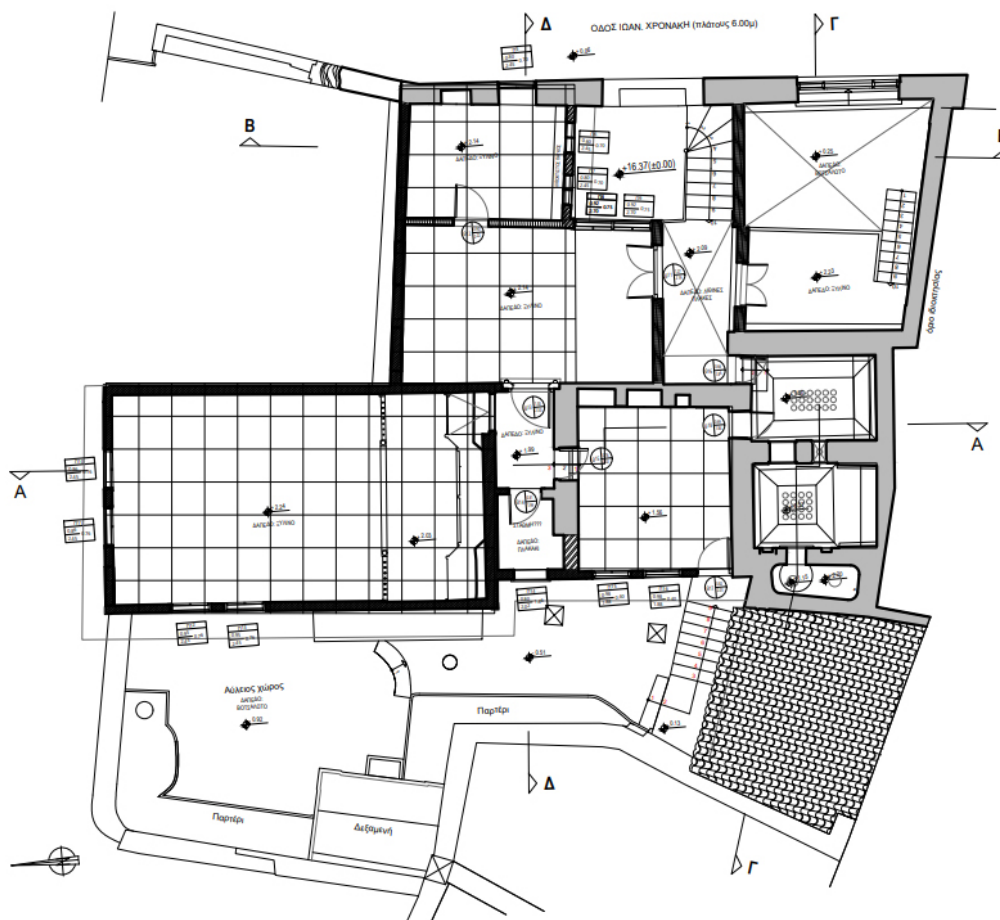
Στη σημερινή εικόνα του μνημείου όλα τα κουφώματα αποδίδονται με ενιαίου τύπου διπλό ανοιγόμενο κούφωμα με διακοσμητικό σταθερό φεγγίτη και ανασυρόμενο καφασωτό, δημιουργώντας έτσι μια ομοιογενή επίπλαστη εικόνα του μνημείου. Η ύπαρξη αυτού του τύπου του κουφώματος δεν τεκμηριώνεται πουθενά στο μνημείο. Στοιχείο επίσης ασύμβατο και μη τεκμηριωμένο με το κτίριο είναι δύο φεγγίτες με υαλόφρακτα έγχρωμα βιτρό που τοποθετήθηκαν πάνω από τα ανοίγματα της Νότιας όψης του ορόφου (Εικ. 11).

Από τα παραπάνω ευρήματα συμπεραίνουμε ότι κατά την αποκατάσταση του μνημείου ήρθαν στο φως αρκετά ευρήματα – ενδείξεις για την ιστορία του σπιτιού, τα οποία δυστυχώς δεν αξιοποιήθηκαν στο πλαίσιο μιας συστηματικής ανασκαφικής έρευνας τεκμηρίωσης που θα μπορούσε να απαντήσει σε αρκετά ζητήματα χρονολόγησης και διαχρονικής κατοίκησης του.

Αντίθετα, η αναστηλωτική προσέγγιση είχε ως στόχο την απόδοση μιας σκηνογραφικής εικόνας στο μνημείο. Δεν υπήρξε δισταγμός για τη διαγραφή σημαντικών και κρίσιμων πληροφοριών που συνιστούσαν την πολυπλοκότητα της κτιριακής σύνθεσης και της ιστορικής διαδρομής του μνημείου, με αποτέλεσμα την απώλεια στοιχείων της μορφολογικής ταυτότητάς του, την αυθαίρετη αντιστοίχιση φάσεων και την τοποθέτηση άχρονων και ασύνδετων στοιχείων στο μνημείο.

4.1. ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΑΠΟ ΜΕΤΡΗΤΙΚΕΣ ΑΝΑΛΥΣΕΙΣ

Ζητούμενο της έρευνας είναι να αξιοποιήσουμε όσα μεθοδολογικά εργαλεία διαθέτουμε για την ανάλυση και τεκμηρίωση της οικίας Χρονάκη. Σύμφωνα με νεώτερες μελέτες σημαντικό μεθοδολογικό κριτήριο χρονολόγησης κατασκευών σε αυτές τις περιόδους αποτελεί η διερεύνηση των μεθόδων χάραξης των κατασκευών, μέσα από την ανάλυση των βασικών μετρητικών στοιχείων που αντλούμε από το ίδιο το κτίριο. Η εφαρμογή του μετρητικού πήχη των 75,8 εκ. στην κάτοψη του ορόφου απέδωσε ακέραια μήκη πήχων στις πλευρές των χώρων.

Εικ. 12. Διάγραμμα της κάτοψης του ορόφου μετά την εφαρμογή του μετρητικού πλέγματος των 75,8 εκ.

Αναλυτικά, ο καλός οντάς είναι σχεδιασμένος με αναλογίες πλέχων 7x12, ο γυναικωνίτης 5x5, και το εγναπ 5x5 (Εικ. 12).

Η τυπολογία της οθωμανικής κατοικίας, σε επίπεδο διαγράμματος της κάτοψης, από τον 18ο αιώνα⁶ βασίζεται σε συγκεκριμένους χώρους διημέρευσης, η αναδιάταξη των οποίων μας δίνει τους βασικούς τύπους κατοικίας της εποχής. Οι ομοιότητες των μετρητικών πρότυπων, αλλά και των διαγραμμάτων των κατόψεων που έχουν μέχρι σήμερα μελετηθεί, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα πρότυπα αυτά ταξίδευαν μέσω των συντεχνιών από την Κωνσταντινούπολη προς τις ακτές της Μικράς Ασίας, τα νησιά του Βορείου Αιγαίου, τη Βαλκανική και την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα.

Η εφαρμογή του προτύπου και η χρήση των απλών γεωμετρικών χαράξεων με την εφαρμογή του πυθαγόρειου τριγώνου έδινε στους κατασκευαστές την ευκολία στην προτυποποίηση των διαστάσεων των βασικών ξύλινων στοιχείων του φέροντα οργανισμού του κτιρίου, όπως οι τοίχοι και οι στέγες.⁷

⁶ Η εξέλιξη της τυπολογίας αυτής κατά τον 19ο αιώνα δεν μεταβάλλεται ουσιαστικά και έτσι δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις και κριτήρια χρονολογικής κατάταξης των κατοικιών.

⁷ «Η κατασκευή νέων ή ο ανασχεδιασμός οθωμανικών κατοικιών βασίζεται στην εφαρμογή του λειτουργικού και

Αξίζει εδώ να συγκριθούν τα παραδείγματα των δύο μεγαλύτερων κονακιών του Χάνδακα, αυτό του Μπέη Ασπράκη με εκείνο του Σαμή Μπέη. Και στα δύο παραδείγματα παρατηρούνται ασυνέχειες ως προς τις χαράξεις των στεγών και πολυπλοκότητα ως προς τη σύνθεση της κάτοψης. Αντίθετα, από τη σύγκριση των παραδειγμάτων των κτιρίων του Μπέη Σεκεριά,⁸ του κτιρίου ιδιοκτησίας Χανιωτάκη και πολλών άλλων γίνεται σαφές ότι δημιουργήθηκαν με αυστηρό οργανόγραμμα κάτοψης και μορφολογικούς κανόνες ως προς τη διάρθρωση τόσο της κάτοψης όσο και της όψης και κατ' επέκταση της στέγης.

Συμπερασματικά, στην ανάλυση της Οικίας Χρονάκη είχαμε δύο δεδομένα: από τη μια ο υφιστάμενος περιοριστικός πολεοδομικός ιστός και τα ευρήματα προηγούμενων επάλληλων οικοδομικών φάσεων του κτιρίου ως προς το ισόγειο, και από την άλλη η ταύτιση της χάραξης της κάτοψης του ορόφου σε αυστηρό κατασκευαστικό κάναβο με τον ύστερο οθωμανικό πήχη των 75,8 εκ.⁹ που χρησιμοποιείται κατεξοχήν τον 19ο αι. Τα δεδομένα αυτά συγκλίνουν στο συμπέρασμα ότι το κτήριο της οικίας Χρονάκη πρέπει να χρονολογηθεί μέσα στον 19ο αι. και όχι προγενέστερα.

5. ΤΟ ΣΥΣΤΗΜΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΣΗΣ ΤΟΥ ΑΡΧΟΝΤΙΚΟΥ

Τα οθωμανικά αρχοντικά του 18ου και 19ου αι. από τα Βαλκάνια (σημερινή Ρουμανία, Βουλγαρία, Σερβία, Αλβανία), την ελληνική χερσόνησο (τα θεσσαλικά Αμπελάκια, τις ακμάζουσες πόλεις της Μακεδονίας), το βόρειο Αιγαίο, τη μικρασιατική Τουρκία κατά μήκος του Αιγαίου και του Εύξεινου Πόντου και βαθύτερα στην Ανατολία ως την περιφέρεια της Άγκυρας, νότια ως τη Δαμασκό, την Κύπρο και την Αίγυπτο, κατά κανόνα εγγράφονται σε μια «Οθωμανική Κοινή» αρχιτεκτονική και κοσμητική γλώσσα.

Από τις αρχές του 18ου αι. και εξής συστήματα εσωτερικού κυρίως διακόσμου, εμπλουτισμένα πρώτα με στοιχεία ευρωπαϊκού και ανατολίτικου μπαρόκ, θα καταλήξουν από τον ύστερο 18ο αιώνα, γύρω στο 1780, και μέχρι τον ύστερο 19ο αι. σε διάκοσμο ροκοκό. Το στοιχείο που διαφοροποιεί αυτές τις διακοσμήσεις από τις αντίστοιχες ευρωπαϊκές είναι η απουσία από την εικονογραφία της ανθρώπινης μορφής λόγω της απαγόρευσης από το Ισλάμ της αναπαράστασης ανθρώπων και άλλων ζωντανών όντων. Ωστόσο, τούτο δεν ισχύει για τις διακοσμήσεις των αρχοντικών χριστιανών, Ελλήνων και άλλων, την ίδια περίοδο (Γαρίδης 1996, 25).

Πηγή των κοσμητικών συρμών είναι η Κωνσταντινούπολη με πυρήνα τα ανάκτορα και η άμεση περιφέρειά της, απ' όπου αυτοί διαδίδονται σε όλη την οθωμανική επικράτεια. Η κοινή γλώσσα εφαρμόζεται τόσο στα ιδιωτικά κοσμικά κτίρια ανεξαρτήτως του θρησκευματος των κτητόρων όσο και στα δημόσια θρησκευτικά κτήρια, μουσουλμανικά τζαμιά και εβραϊκές συναγωγές.

κατασκευαστικού εμβάτη. Η βασική μονάδα χάραξης είναι ο αρχιτεκτονικός ή οθωμανικός πήχης, ο οποίος χωρίζεται σε 24 δακτύλους, ο δάκτυλος σε 12 γραμμές, και η γραμμή σε 12 στιγμές» (Οικονόμου 2019).

⁸ «Τεκμηριώνεται ότι το Αρχοντικό κατασκευάστηκε εξ αρχής ολόκληρο» (Κανετάκη 2016).

⁹ Ο πήχης αποτελεί τη συνέχεια του βυζαντινού ποδός που είναι 31,5 εκ. και του βενετικού ποδιού 34,8 εκ. Ο οθωμανικός πήχης, μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα, ορίζεται στα 73,4 εκ., αργότερα και μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα στα 76,4 εκ., ενώ σε όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα επικρατεί ο πήχης των 75,8 εκ. μέχρι την κατάργησή του το 1930 (Κατσαράκης 2020, 14· Οικονόμου 2019).

Εικ. 13. Άποψη του καλού οντά στον όροφο, λήψη από βορρά.

Εικ. 14. Οροφή καλού οντά, λεπτομέρεια περιμετρικών ζωνών.

Η Οικία Χρονάκη τοποθετεί την Κρήτη στον χάρτη των κτιρίων της περιόδου που σώζουν εσωτερική διακόσμηση αυτού του συρμού στα ταβάνια των επίσημων δωματίων υποδοχής: στον χαμηλό οντά του ισόγειου και στον καλόν οντά του ορόφου, όπου συναντούμε επίσης το ξυλόγλυπτο θύρωμα της εισόδου, το πολύβηλο πέτασμα με το παρμακλίκι που διακρίνει τον χώρο των ανδρών από εκείνον των γυναικών, και την κατάκοσμη ξύλινη επένδυση της μουσάντρας (Εικ. 13). Ο γραπτός διάκοσμος κυριαρχεί, δεν μπορεί ωστόσο να ιδωθεί ξεχωριστά από την ξυλογλυπτική και τη γυψοτεχνία, μια και η ζωγραφική εφαρμόζεται μεν σε διάχωρα στις ανώτερες επιφάνειες των τοίχων πάνω από τη μουσάντρα αλλά και σε ξύλινα, ξυλόγλυπτα στοιχεία, καθώς και σε γύψινη επιφάνεια (σε φαρδιά ζώνη που πλαισιώνει το ταβάνι του καλού οντά) (Εικ. 14).

Ο ΧΑΜΗΛΟΣ ΟΝΤΑΣ ΣΤΟ ΙΣΟΓΕΙΟ (Εικ. 4, 15)

Ο χαμηλός χειμωνιάτικος οντάς στο ισόγειο διατηρεί ένα σχεδόν επιπεδόγλυφο ταβάνι μπακλαβαδωτό, στο οποίο διακρίνεται η επίστεψη του πετάσματος που, όπως στον καλόν οντά του ορόφου, και εδώ κάποτε χώριζε σε δύο μέρη τον χώρο. Ο νεοκλασικού ύφους φυτικός διάκοσμος είναι λεπτός και μονοχρωματικός. Τα μοτίβα γράφονται με σκούρο μπλε/πράσινο χρώμα πάνω σε ενιαίο απαλό πρασινωπό βάθος αντί του λευκού. Στενές ζώνες περιτρέχουν την οριζόντια επιφάνεια, ενώ ζώνη συνεχούς τοπίου¹⁰ καλύπτει τον τράχηλο του ταβανιού. Αρχιτεκτονήματα και μέταλλα ροκοκό κοσμούν καίριες θέσεις στη γεωμετρία του. Η απουσία ανθρώπινων μορφών είναι εκκωφαντική.

Εικ. 15. Οροφή χαμηλού οντά ισόγειου, λεπτομέρεια.

¹⁰ Τα στοιχεία του τοπίου, φυσικού και δομημένου, στη διακοσμητική ζωγραφική χρησιμοποιούνται στα πρωιμότερα δείγματα, όπως οποιαδήποτε άλλα διακοσμητικά μοτίβα (άνθινα, βάζα, λεκάνες με φρούτα/νεκρές φύσεις, κλπ.), εναλλασσόμενα με αυτά ελεύθερα ή σε πλαίσια, μικρότερα αρχικά, εκτενέστερα αργότερα.

Εικ. 16. Φρίζα οροφής της μουσάντρας, λεπτομέρειες.

Ο ΚΑΛΟΣ ΟΝΤΑΣ (ΒΑΣ ΟΔΑ) ΣΤΟΝ ΟΡΟΦΟ (ΕΙΚ. 13, 16)

Το μικρό ταβάνι της μουσάντρας είναι απλό μακλαβαδωτό, ενώ στην ένωση με τους τοίχους ξετυλίγεται μια ανάλαφρη ζώνη συνεχούς παραθαλάσσιου τοπίου, όπου θάλασσα κι ουρανός αποδίδονται με ζωντανό μπλε του κοβαλτίου, κι οι παρόχθιες στεριές με γήινα κι έντονα πράσινα χρώματα της πλούσιας βλάστησης των ροδώνων και των αμπελώνων. Πλοία, σύννεφα, γεφύρια, λογίων λογίων κτήρια, αναφύονται στο τοπίο, όπου δεν υπάρχει καμμία ανθρώπινη μορφή.

Τα ξύλινα φύλλα της μουσάντρας είναι κατάκοσμα με ανθοδοχεία με λεπτά λουλούδια και σκεύη με φρούτα, αποδοσμένα με την πολυτελή διχρωμία του μπλε του κοβαλτίου και του κόκκινου του ροδιού.

Στον πρισματικό τοίχο πάνω από τη μουσάντρα, κατά το διακοσμητικό πρόγραμμα, στον κεντρικό διάχωρο θα βρισκόταν το πανόραμα¹¹ της πόλης αναφοράς του ιδιοκτήτη που σήμερα έχει χαθεί. Εύλογα υποθέτουμε ότι θα εικονιζόταν το Ηράκλειο, αντίστοιχα με τη σωζόμενη τοιχογραφία από το κατεδαφισμένο κονάκι του Φαζήλ Μπέη, που εκτίθεται στο Ιστορικό Μουσείο Κρήτης. Αριστερά του κεντρικού πίνακα σώζεται μια άποψη της τειχισμένης Κωνσταντινούπολης, ενώ δεξιά αποδίδεται θέα του Βοσπόρου (Εικ. 17).

¹¹ Οι πανοραμικές απεικονίσεις πόλεων, με εξέχουσα την Κωνσταντινούπολη αλλά και τη Σμύρνη, τη Δράμα, τη Φρανκφούρτη, το Ηράκλειο, παραμένουν από την καθιέρωσή τους τον 18ο αι. ως και τον ύστερο 19ο αι. χωρίς έντονες εικονογραφικές μεταβολές, αλλά με διαφορές στις λεπτομέρειές τους, οι οποίες αποδίδονται στο θρήσκευμα των ιδιοκτητών κατά κύριο λόγο. Ο βαθμός πιστότητας στα πρότυπά τους, ως προς τους χάρτες ή και τις φωτογραφίες για τις υστερότερες απεικονίσεις, ποικίλλει, ενώ από αντιγραφή σε αντιγραφή διαγνωστικά τοπογραφικά σημεία απαλείφονται.

Εικ. 17. Πάνω, πανόραμα της πόλης του Ηρακλείου, αποτοιχισμένη τοιχογραφία από τον χώρο της μουσάντρας, Αρχοντικό Φαζίλ Μπέη, τέλη 18ου αι., Ηράκλειο, Ιστορικό Μουσείο Κρήτης. Κάτω πανόραμα της τειχισμένης Πόλης, αριστερός πίνακας στον χώρο της μουσάντρας, οικία Χρονάκη, Ηράκλειο.

Εικ. 18. Το κεντρικό τμήμα της οροφής στον καλό οντά της οικίας Χρονάκη.

Την οριζόντια επιφάνεια του ταβανιού του καλού οντά καλύπτει ελλειπτικός ρόδακας προσαρμοσμένος στο σχήμα της οροφής, που διαμορφώνεται με ξυλόγλυπτες καμπύλες ακτινωτές ταινίες και ολόγλυφο φυλλωτό κόσμημα βαθιάς γλυφής ως κεντρικό οφθαλμό (κουμπέ) (Εικ. 18). Οι τέσσερις γωνίες διακοσμούνται με χαρακτηριστικό ροκοκό διάκοσμο, συνθέσεις S και C με γραμμές σε αποχρώσεις γαλαζόγκριζου και έντονου κίτρινου του κρόκου που μιμούνται το ασήμι και το χρυσό.

Η μετάβαση από το βαθύτερο οριζόντιο επίπεδο της οροφής στους κάθετους τοίχους του δωματίου επιτυγχάνεται με τη διαμόρφωση περιμετρικά επτά κύριων ζωνών με ροκοκό C και S μοτίβα, άνθινο και γεωμετρικό νεοκλασικού ύφους διάκοσμο, στοιχεία φυσικού τοπίου, αρχιτεκτονήματα. Οι χρωματικοί συνδυασμοί είναι ευφάνταστοι, απαλές και «σβησμένες» αποχρώσεις της βασικής τριχρωμίας γαλάζιου, κίτρινου και ρόδινου χωρίς έντονες αντιθέσεις, ώστε να αναδεικνύεται με δραματικότητα ο κεντρικός ρόδακας της οροφής στο μελανό βάθος.

Η τελευταία ένταση στο ζωγραφιστό ταβάνι δίνεται με μια στενή φρίζα ύψους 10 εκ. σε ζεστό κεραμίδι χρώμα, τη μοναδική εικονιστική ζώνη της σύνθεσης.

Σε ένα σκηνικό τοπίο που ρέει συνεχές έχουμε σε πολλά επίπεδα τη διατύπωση του φυσικού κόσμου. Στεριές που μπλέκονται με το υγρό στοιχείο, ποτάμια και παρόχθια τοπία με συστάδες βλάστησης ποικίλων δέντρων. Στο βάθος, στον ίδιο χρωματικό τόνο πότε θάλασσα και πότε ουρανός στολισμένος με σύννεφα και η ομιχλώδης ζώνη του ορίζοντα. Στη στεριά

Εικ. 19. Εικονιστική ζώνη οροφής στον καλό οντά, νότια πλευρά: σκηνή ψυχαγωγίας (πάνω), караβάνι γυναικών με παιδιά και βρέφος (κάτω αριστερά), το δέντρο των κρεμασμένων (κάτω δεξιά).

τα ζωντανά και στον ουρανό σιλουέτες πουλιών που πετούν. Τα σημεία του ανθρώπου είναι παντού: γεφύρια πέτρινα ενώνουν τις στεριές, κτίσματα διάσπαρτα στον κάμπο, ανάμεσα στα δέντρα, στα βράχια κι άλλα εξάρματα της γης, σε υψώματα στο βάθος. Περικλεισμένα κτιριακά συγκροτήματα στο ύπαιθρο, κιόσκια, κρήνες, πηγάδια, σκηνές στρατιωτικές. Πόλη τειχισμένη, λουτρά και τεμένη με μολυβδοσκεπάστους θόλους, κτήρια κοσμικά και θρησκευτικά. Όλα στέφονται με την ημισέληνο, πουθενά δεν διακρίνεται ο χριστιανικός σταυρός, όπως βλέπουμε σε παραδείγματα ανάλογων διακόσμων του ελλαδικού χώρου αλλά και της Μικρασίας, όταν πρόκειται για σπίτια χριστιανών, Ελλήνων ή άλλων.

Όμως εδώ, τελείως απρόσμενα το τοπίο γεμίζουν ανθρώπινες μορφές (Εικ. 19, 20). Εξήντα ένας άνθρωποι, άντρες, γυναίκες και παιδιά, πρωταγωνιστούν στις σκηνές του ανθρώπινου βίου που εκτυλίσσονται, πολυπρόσωπες ή μοναχικές, διαδέχονται η μια την άλλη χωρίς προφανή λογική σειρά, καθεμιά οπωσδήποτε αφηγηματική, μάλλον παρατάσσονται ανάμεσα στα φυσικά στοιχεία που τις διαχωρίζουν. Ωστόσο, η σύνθεση ενός ενιαίου αφηγήματος με αρχή, μέση και τέλος παραμένει μια γοητευτική υπόθεση.

Ο συνδυασμός των χαρακτηριστικών αυτής της εικονιστικής διακοσμητικής ζώνης είναι μοναδικός, καθώς μέχρι σήμερα δεν βρέθηκε να απαντά σε άλλα παραδείγματα παρά στο αρχοντόσπιτο αυτό του Ηρακλείου: μικρογραφική απόδοση (οι ανθρώπινες μορφές ύψους περ. 5 έως 10 εκ.) και εξ αυτού άμεση αναγωγή στις πηγές της μικρογραφικής εικονογράφησης των οθωμανικών χειρογράφων παρά τη λαϊκότεροτη απόδοση της ανθρώπινης μορφής. Οι σκηνές ανθρώπινης δραστηριότητας αναπτύσσονται ως κύρια διακόσμηση σε φρίζα

Εικ. 20. Εικονιστική ζώνη οροφής στον καλό οντά: βόρεια πλευρά, βοσκός με το κοπάδι του και το τσοπανόσκυλο (πάνω). Δυτική πλευρά, κυνήγι με γεράκι (κάτω αριστερά). Δυτική πλευρά, ανώτερος αξιωματικός έφιππος και ο υπασπιστής του (κάτω δεξιά).

στον τράχηλο της οροφής και όχι σε τοιχογραφία, όπου συνήθως απαντά. Το αρχιτεκτονικό περιβάλλον είναι αμιγώς μουσουλμανικό, καθώς η ημισέληνος επιστέφει τα κτήρια. Δεν αποδίδεται, επιπλέον, κανένα νεωτεριστικό πραγματολογικό στοιχείο. Στη Μικρασία, όπως και στη Μακεδονία, στα αρχοντικά της Λέσβου (Σκοπελίτης 1977), ανάλογη παρουσία ανθρώπινων μορφών αποδίδεται στο χριστιανικό θρήσκευμα των ενοίκων με χαρακτηριστική την αρμένικη οικία του Ιερέα ή Νιζάμογλου στη Γιοζγκάτ, πόλη της κεντρική Ανατολίας, που χρονολογείται στα τέλη της δεκαετίας του 1870 (Kuyulu 2000, 14-15).

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την εικονογραφία συνάγεται ότι πρόκειται για ένα αμιγώς μουσουλμανικό περιβάλλον χωρίς χριστιανικά σημεία, συνεπώς θα αναμέναμε συνθέσεις από τις οποίες θα απουσίαζε η ανθρώπινη μορφή ή, εάν υπήρχε, δεν θα ήταν τόσο πυκνή και πρωταγωνιστική. Σε αυτή την περίπτωση θα ανέμενε κανείς, ωστόσο, εικονογραφικά στοιχεία νεωτεριστικά, τα οποία απουσιάζουν εντελώς: στην ενδυμασία που εξευρωπαϊάζεται, στα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα που εφαρμόζονται στη ναυπηγική με τα ατμοκίνητα πλοία, στα οδικά έργα με τις μεταλλικές γέφυρες, όπως βλέπουμε σε παραδείγματα από τον ελλαδικό και ευρύτερο οθωμανικό χώρο, όπως λόγου χάρη στο αρχοντικό Μήλιου στην Εράτυνα Κοζάνης. Αντίθετα, τόσο τα πραγματολογικά όσο και τα τεχνοτροπικά στοιχεία μαρτυρούν μια συντηρητική λαϊκή ζωγραφική, στην οποία οι σχεδόν άκαμπτες μορφές διατηρούν τη μετωπικότητά τους και μας απευθύνονται κατά πρόσωπο.

Από την άλλη, ο περιορισμός του διακοσμητικού προγράμματος στις οροφές, με εξαίρεση τη μουσάντρα, όπου ακολουθείται η τυπική τοιχογράφηση, ωθεί το σύνολο προς μια υστερότερη χρονολόγηση περί το β΄ μισό του αιώνα. Σε αυτό συντείνουν, επίσης, στυλιστικά στοιχεία του διακόσμου, όπως η ρευστότητα των μοτίβων, η απελευθέρωσή τους από περιοριστικές κορνίζες, και η λεπτότητα των χρωματικών συνδυασμών.

Ωστόσο τα στοιχεία της στρωματογραφίας στις αυλές υποδεικνύουν προγενέστερες οικοδομικές φάσεις και επεισόδια πυρκαγιάς και καταστροφής. Επίσης, τα κατασκευαστικά στοιχεία που μελετήθηκαν στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας υποδεικνύουν μετασκευές που, σε συνδυασμό με τα μαρτυρημένα σεισμικά γεγονότα του 1810 και 1856, δεν αποκλείουν τη χρονολόγηση της κατασκευής της οικίας Χρονάκη μεταξύ των δύο μεγάλων σεισμών [μονάχα ολίγα αργαστηρια εμνηναν και τα βασηληκά κονάκια που εράγησαν μαδενέπεσαν. Εγράφη υπότινος Παπά Χατζή, από το Καστέλλι Φουρνής Μεραμπέλλου].¹²

ΠΗΓΕΣ

1. Αγγ. Αναγνώστου-Φραγκιαδουλάκη (1988), *Ενημερωτική έκθεση και έγκριση πορείας των εργασιών αναπαλαίωσης που γίνονται στην Οικία Χρονάκη. Τεχνική Υπηρεσία Δήμου Ηρακλείου* (Αρχείο ΥΝΜΤΕ ΚΡΗΤΗΣ).
2. Φωτογραφική τεκμηρίωση επεμβάσεων αποκατάστασης και συντήρησης οικίας Χρονάκη – Αρχείο Αλέξη Βλαχάκη (Αρχείο ΥΝΜΤΕ ΚΡΗΤΗΣ).
3. Συμβολαιογραφικές πράξεις για το ακίνητο, μερίδα Γιάννη Χρονάκη (Υποθηκοφυλακείο Ηρακλείου).
4. Αρχιτεκτονική αποτύπωση του μνημείου, Ιωάννα Στεριώτου 1986 (Αρχείο ΥΝΜΤΕ ΚΡΗΤΗΣ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ν. Ανδριώτης (2004), «Χριστιανοί και Μουσουλμάνοι στην Κρήτη 1821-1924: ένας αιώνας συνεχούς αναμέτρησης εντός και εκτός του πεδίου της μάχης», *ΜΝΗΜΩΝ*, 26 (2004), 63-94.
- Ειρ. Βαλληνδρά-Σχιζάκη (επιμ.) (1994), *Η οικία Χρονάκη. Μια περιήγηση στο παλιό αρχοντικό του Ηρακλείου*, Ηράκλειο, Βικελαία Δημοτική Βιβλιοθήκη.
- Μ. Γαρίδης (1996), *Διακοσμητική ζωγραφική: Βαλκάνια – Μικρασία 18ος-19ος αιώνας*, Αθήνα, Μέλισσα.
- Ζ. Γοδόση (2020), «Τα λιμάνια της ενδοχώρας: παραστάσεις πόλεων, λιμανιών και πλοίων στη λαϊκή ζωγραφική (18ος-19ος αι.)», *International Conference Proceedings: Port cities and maritime routes in Eastern Mediterranean and Black Sea 18th-21st centuries*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 657-678.
- Ελ. Κανετάκη, Γ. Αντωνίου (2019), «Πολυπολιτισμικά Αρχιτεκτονικά στοιχεία μέσα από την περίπτωση του κτηριακού συγκροτήματος του Αρχοντικού Μπέη Σεκεριά στην παλιά πόλη του Ηρακλείου», *Πεπραγμένα ΙΒ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Ηράκλειο, ΕΚΙΜ. Διαθέσιμο στο: <http://12.iccs.proceedings.gr>.
- Αντ. Κατσαράκης (2020), *Η αρχιτεκτονική του Μαρουλά Ρεθύμνου. Οι μετασχηματισμοί μιας παράδοσης, 1620-1820*, Α δημοσίευτη διδακτορική διατριβή ΕΜΠ.
- İ. Kuyulu Ersoy (2019), “Batı Anadolu’dan adalara duvar resmi bağlamında Midilli’de resimli iki konut”, *Sanat Tarihi Dergisi*, XXVIII/1, Nisan | April 2019, 165-191 [DOI: 10.29135/std.528994].

¹² Πλατάκης 1950, 495.

- İ. Kuyulu (2000), "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS*, C.III, 1-27, Utrech University. Διαθέσιμο στο: <http://www2.let.uu.nl/Solis/anpt/ejos/EJOS-1.html>.
- Αιν. Οικονόμου (2019), «Σχεδιασμός και Χάραξη της Κατασκευής στην Όψιμη Οθωμανική Περίοδο. Συμβολή στην Τεκμηρίωση και Αποκατάσταση των Ιστορικών Κτιρίων», *Πρακτικά 5ου Πανελληνίου Συνεδρίου Αναστηλώσεων*, Αθήνα, 161-166.
- Αιν. Οικονόμου (2011), "The Use of the Module, Metric Models and Triangular Tracing in the traditional Architecture of Northern Greece", *Nexus Network Journal*, Vol. 13, no. 3 (2011), 763-792, Turin, Kim Williams Books [DOI 10.1007/s00004-011-0090-4].
- Ελ. Πλατάκης (1950), «Οι σεισμοί της Κρήτης, από των αρχαιοτάτων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων», *Κρητικά Χρονικά*, τ. Δ' (1950), 463-524.
- G. Renda (1977), *Batıllaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Σ. Β. Σκοπελίτης (1977), *Αρχοντικά της Λέσβου*, Αθήνα, Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Χρ. Τζομπανάκη (2004), «Χάνδακας – Μεγάλο Κάστρο – Candiye – Ηράκλειο. Αστική αρχιτεκτονική: από τη Βενετοκρατία ως την ένωση της Κρήτης με την Ελλάδα», Ν. Γιγουρτάκης (επιμ.), *Το Ηράκλειο και η περιοχή του: διαδρομή στο χρόνο*, Ηράκλειο, Κέντρο Κρητικής Λογοτεχνίας, 377-410.